

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ ЗВУКОВИМОВИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Галецька Юлія В'ячеславівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ORCID ID: 0000-0001-8096-3242

Researcher ID: AIA-8608-2022

У статті описано результати дослідження сформованості звуковимови у старших дошкільників з порушеннями мовлення. Одним із ключових завдань мовленнєвого розвитку дошкільників є формування звукової культури мовлення, що включає чітку артикуляцію звуків, дотримання фонетичних і орфоепічних норм, розвиток мовленнєвого дихання, контроль сили голосу, темпу мовлення та фонематичного слуху. Основними причинами порушень звуковимови є фізіологічні чинники, патологічні зміни, а також мовленнєві порушення, зумовлені педагогічною занедбаністю або неправильним розвитком мовленнєвого апарату. У процесі дослідження визначено критерії оцінювання звуковимови: чіткість вимови, стан артикуляційної моторики та рівень розвитку фонематичного слуху. Було виділено три рівні сформованості звуковимови в дітей старшого дошкільного віку: високий, середній і низький. Для аналізу чіткості вимови застосовано методу «Правильна вимова», для оцінювання артикуляційної моторики – методу «Діагностика артикуляційної моторики», а рівень фонематичного слуху досліджувався за допомогою спеціальних парних малюнків. Результати показали, що 30% дошкільників мають високий рівень сформованості правильної звуковимови, 45% продемонстрували середній рівень, а у 25% дітей виявлено низький рівень. На основі отриманих даних визначено рівень розвитку звуковимови й артикуляційної моторики кожної дитини, що дозволило спланувати індивідуальну корекційну роботу для вдосконалення мовленнєвих навичок. Отримані результати використовувалися для створення мовленнєвого портрета дитини, що є важливим у логопедичній діяльності та розробленні навчально-корекційних програм. Діагностика засвідчила необхідність систематичної та цілеспрямованої корекційної роботи для покращення звуковимови більшості дітей старшого дошкільного віку. Особливий акцент має бути зроблений на автоматизацію складних звуків і забезпечення стабільності їх вимови в мовленнєвому потоці. Формування звукової культури мовлення ефективно за умов залучення дітей у різні види емоційно насиченої діяльності (навчально-мовленнєву, художньо-мовленнєву, ігрову), що націлені на закріплення звуковимови, розвиток фонематичного слуху й інтонаційної виразності мовлення.

Ключові слова: дошкільники, порушення мовлення, звуковимова, звукова культура мовлення.

Haletska Yuliya. Research on the state of formation of sound pronunciation in senior preschool children with speech disorders

The article describes the results of the study of the formation of sound pronunciation in older preschoolers with speech disorders. One of the main tasks of speech development of preschoolers is the formation of a sound culture of speech, which includes clear articulation of sounds, phonetic and orthoepic correctness of speech, speech breathing, voice strength, speech tempo, phonemic hearing. The main causes of incorrect pronunciation of sounds are the following categories of disorders: physiological; pathological disorders in children's speech as a result of pedagogical neglect; disorders caused by improper development of the speech-motor apparatus. The criteria and indicators of the study of sound pronunciation were determined: clarity of sound pronunciation, the state of articulatory motility and phonemic hearing. We determined the levels of formation of sound pronunciation in older preschool children: high, medium, low. To determine the clarity of sound pronunciation, the "Correct Pronunciation" method was chosen, to determine the levels of development of articulatory motility, the "Diagnosis of Articulatory motor skills" method was used, to study the levels of phonemic hearing, tasks were offered from special paired pictures. A high level of formation of correct sound pronunciation was shown by 30% of preschoolers, an average level was demonstrated by 45% of children, and a low level was demonstrated by 25% of preschoolers. Based on the obtained estimates, the level of formation of sound pronunciation and articulatory motor skills in the child was revealed, which made it possible to plan further individual work to improve speech skills. The results of these methods were used to create a speech portrait of the child, which is important in speech therapy work and during the formation of educational and correctional programs. The results of the diagnostics demonstrate the need for systematic and purposeful work to correct sound pronunciation in the majority of children of senior preschool age. Special attention should be paid to the automation of complex sounds and the stability of their pronunciation in the speech stream. The formation of a sound culture of speech is effective if children are involved in various types of emotionally rich activities (educational and speech, artistic and speech, game), which are aimed at consolidating sound pronunciation, developing phonemic hearing and intonational expressiveness of speech.

Key words: preschoolers, speech disorders, sound pronunciation, sound culture of speech.

Вступ. Дошкільний вік є періодом інтенсивного мовленнєвого розвитку й активного засвоєння навичок спілкування, що дозволяє дітям виражати свої думки та почуття за допомогою слова. Однак у деяких випадках процес формування звукової сторони мов-

лення може ускладнюватися. Дослідники відзначають, що в дітей із мовленнєвими порушеннями спостерігається неналежний розвиток функціональних мовленнєвих систем, обмежений активний словниковий запас, а також страх уживати слова, що містять складні для

вимови звуки. Водночас недоліки звукової сторони мовлення вважаються одними з найлегших порушень порівняно з іншими мовленнєвими відхиленнями.

Сучасні дослідження у сфері логопедії, розроблення ефективних методик та інноваційних підходів до корекції мовленнєвих порушень дозволяють значно покращити мовленнєвий розвиток дошкільників. Усунення цих труднощів на ранньому етапі є стратегічно важливим для гармонійного розвитку особистості дитини. Значущість цієї проблеми зумовлена нестачею надійних методичних інструментів, заснованих на сучасних наукових і емпіричних дослідженнях. Це підкреслює як теоретичну, так і практичну важливість вивчення структури, механізмів, форм і умов ефективної організації логопедичної корекції звуковимови в дітей старшого дошкільного віку. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку вивчали такі сучасні науковці, як А. Богуш, Л. Калмикова, Л. Трофименко, Є. Соботович та інші [1; 5; 8; 9].

Питання корекційної роботи з формування звукової культури мовлення досліджували українські вчені: Ю. Рібцун, К. Дяченко, М. Шеремет, О. Мілевська, В. Болба, Н. Гаврилова, С. Дарда, М. Лепетченко, І. Котлінська, О. Емолін, С. Подліна, А. Гончаренко, Л. Калмикова, Н. Гавриш та інші [2–7].

Матеріали та методи. У дослідження було залучено 20 дошкільників 5–6 років із порушеннями мовлення. Нами були визначені критерії для дослідження рівнів сформованості звуковимови в дошкільників (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники визначення рівнів сформованості звуковимови

	Критерій	Показник
1.	Чіткість звуковимови	правильність і виразність вимови звуків
2.	Артикуляційна моторика	правильне виконання артикуляційної гімнастики
3.	Фонематичний слух	диференціювання звуків на слух

Ми визначили рівні сформованості звуковимови в дітей старшого дошкільного віку:

Високий рівень – дитина чітко та правильно вимовляє всі звуки рідної мови, без труднощів розрізняє на слух схожі за звучанням і артикуляцією звуки, легко визначає їхнє місце у слові. Рухи артикуляційної гімнастики виконує плавно, без напруження, у повному обсязі.

Середній рівень – дитина в основному правильно вимовляє звуки, але інколи допускає їх змішування; періодично виникають труднощі в розрізненні подібних звуків на слух. Рухи артикуляційної гімнастики виконуються, проте спостерігається їх уповільненість, напруженість або неналежна плавність.

Низький рівень – дитина має спотворену вимову окремих звуків, що суттєво впливає на правильність мовлення; не може диференціювати схожі звуки на слух; у процесі артикуляційних вправ спостерігаються тривалі пошуки правильної позиції, обмеженість рухів або взагалі невиконання завдань.

Окреслені критерії допомагають оцінити рівень сформованості звуковимови в дітей старшого дошкільного віку. Високий рівень свідчить про добре розвинені фонетико-фонематичні навички, тоді як середній і низький рівні вказують на необхідність подальшої корекційної роботи для вдосконалення мовленнєвих навичок. Для оцінювання чіткості звуковимови було застосовано методику «Правильна вимова», для вивчення рівня розвитку артикуляційної моторики – методику «Діагностика артикуляційної моторики». Дослідження фонематичного слуху проводилося за допомогою спеціальних парних малюнків відповідно до методичних рекомендацій В. Макарової.

Методика «Правильна вимова» спрямована на виявлення порушень у звуковимові та здатності диференціювати звуки, які є складними щодо артикуляції. Для цього використовувалися зображення предметів, назви яких починаються з основних приголосних звуків, або слова, запропоновані педагогом. Приклади слів: *сова, сіно, парасолька, чапля, шапка, жук, зебра, щука, чай, цибуля, рак, річка, дзига, лев, яблуко, пануга*. Дітям пропонувалося самостійно назвати предмети на зображеннях або повторити слова за логопедом.

Критерії оцінювання: 3 бали (високий рівень) – дитина чітко та правильно вимовляє всі звуки, безпомилково диференціює схожі звуки, правильно визначає їх положення у слові; 2 бали (середній рівень) – дитина здебільшого правильно вимовляє звуки, однак періодично плутає окремі з них; 1 бал (низький рівень) – спостерігається неправильна вимова окремих звуків, дитина не розрізняє подібні звуки на слух.

Методика «Діагностика артикуляційної моторики дошкільників» спрямована на визначення рівня розвитку артикуляційної моторики в дітей дошкільного віку. Дослідження проводилося за допомогою вправ артикуляційної гімнастики, зокрема: «Чистимо зуби ззовні», «Кулька», «Хом’ячок».

Критерії оцінювання: 3 бали (високий рівень) – дитина виконує всі вправи артикуляційної гімнастики правильно, без напруження й у повному обсязі; 2 бали (середній рівень) – рухи виконуються, однак із деякою уповільненістю або напруженням; 1 бал (низький рівень) – дитина довго шукає правильне положення органів артикуляції, виконує рухи частково або зовсім не може їх виконати.

Отримані результати дозволяють оцінити рівень сформованості артикуляційної моторики та звуковимови, що є важливим для подальшого планування індивідуальної роботи над мовленнєвими навичками. Дані цього дослідження використовуються для створення мовленнєвого портрета дитини, що є ключовим у логопедичній діяльності та в розробленні навчально-корекційних програм.

Рівень розвитку фонематичного слуху оцінювався за трибальною шкалою: 3 бали (високий рівень) – дитина безпомилково розрізняє всі звуки мовлення на слух; 2 бали (середній рівень) – періодично виникають труднощі в диференціації окремих звуків; 1 бал (низький рівень) – дитина не розрізняє схожі за звучанням звуки

(наприклад, слова «суп» – «зуб», «миска» – «мишка» сприймаються як однакові).

Також було проведено аналіз правильності та виразності звуковимови. Рівні сформованості звуковимови розподілилися таким чином: з високим рівнем 23% дітей; із середнім – 54%; з низьким – 23%.

Основні труднощі у звуковимові:

– проблеми із сонорними звуками – спостерігалася заміна [р] на [л], [л] на [в], [ш] на [с];

– м'якість звуків – деякі діти правильно вимовляли звуки лише в м'якій позиції. У дітей із низьким рівнем розвитку звуковимови звуки [р], [л], [ш] замінялися як у твердій, так і в м'якій позиції;

– нестабільність вимови – у дітей із середнім рівнем звуковимови спостерігалася чіткість вимови у відокремлених словах (особливо у складах), але в мовленнєвому потоці звуки звучали нечітко та нестабільно;

– важкі для вимови звуки – деякі дошкільники відчували значні труднощі або не могли вимовляти звуки [ч], [щ], [ц];

– загальні порушення – понад 70% дітей стикалися із труднощами у вимові окремих звуків.

Рівні розвитку звуковимови: високий рівень – лише у 23% дітей, що свідчить про добре сформовану артикуляцію та звуковий аналіз; середній рівень – у 54% дітей, які демонструють нестабільність вимови звуків у мовленнєвому потоці, що потребує корекційної роботи; низький рівень – у 23% дошкільників, що супроводжується серйозними труднощами, зокрема порушеннями у вимові сонорних звуків, заміною твердих і м'яких звуків, а також нездатністю вимовляти окремі звуки ([ч], [щ], [ц]).

Для проведення корекційної роботи рекомендовано такі заходи:

1. Фонетичні вправи – спрямовані на автоматизацію вимови сонорних звуків ([р], [л], [ш]) з акцентом на їх правильне вживання в мовленнєвому потоці.

2. Ігрові методи – використання дидактичних ігор для розрізнення подібних звуків ([ш] – [с], [р] – [л]).

3. Робота над стабільністю вимови – вправи на повторення звуків і слів у контексті складних речень та зв'язного мовлення.

4. Корекція складних для вимови звуків ([ч], [щ], [ц]) – артикуляційна гімнастика для розвитку м'язів язика та губ.

5. Індивідуальний підхід – для дітей із низьким рівнем звуковимови розробляються індивідуальні програми корекційного навчання.

Дані діагностики підтверджують необхідність систематичної та цілеспрямованої корекційної роботи для більшості дітей старшого дошкільного віку. Особливу увагу варто приділити автоматизації складних звуків і забезпеченню їх стабільної вимови в мовленнєвому потоці.

Результати дослідження. У 32% дошкільників зафіксовано низький рівень розвитку рухів артикуляційного апарату, що створює труднощі у виконанні вправ артикуляційної гімнастики. У 35% дітей рівень середній – вони виконують рухи частково, припуска-

ються помилок, неточності. Високий рівень артикуляційної моторики продемонстрували 33% дошкільників, які без труднощів впоралися з усіма запропонованими вправами. Під час оцінювання здатності дітей розрізняти слова, схожі за звучанням, 25% дошкільників правильно вибрали всі відповідні картинки. У 56% дітей було зафіксовано 1–2 помилки, а 19% припустилися 2 і більше помилок.

Додатково було проведено методику «Відлуння» для визначення рівня слухового сприйняття та здатності відтворювати складові ряди в заданій послідовності. Логопед зачитував ряди складів (па-ба, та-да, но-га, па-па-ба, та-та-та, па-ба-па, та-та-та), а діти мали їх повторити. Результати дослідження показали, що 31% дітей правильно відтворили складові ряди в заданому темпі, 42% виконали завдання із труднощами або уповільненням, припустившись 1–2 помилок, а 27% допустили зміни в послідовності чи кількості складів, переставляли або замінювали звуки.

Для визначення загального рівня сформованості правильної звуковимови в дітей середнього дошкільного віку було розраховано середнє арифметичне. Як показано на рисунку 1, високий рівень продемонстрували 30% дошкільників, середній – 45%, а низький рівень сформованості правильної звуковимови зафіксовано у 25% дітей.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що діти старшого дошкільного віку стикаються із труднощами в самостійному відтворенні слів зі складною складовою структурою, вимогою точної артикуляції та правильної звуковимови. Частина дітей не справляється із завданнями, пов'язаними з вимовою таких слів, що виявляється в характерних порушеннях: скороченні або пропуску складів, додаванні зайвих складів через включення голосних звуків, а також у спрощенні збігів приголосних. Аналіз звуковимови дозволив виявити типові помилки, серед яких: пом'якшена вимова приголосних, заміна шиплячих і свистячих звуків ([ш], [ж], [ч]) на [т] і [д], а також підміна шиплячих звуків ([ш], [ж], [ч], [щ]) свистя-

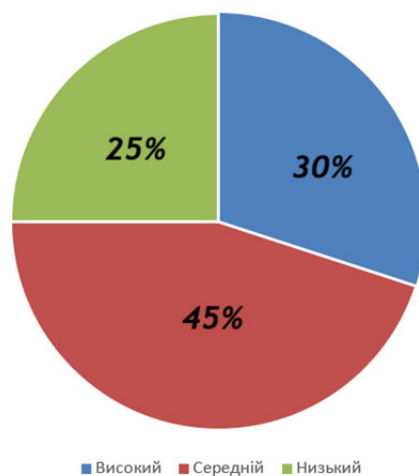

Рис. 1. Дослідження звуковимови в дітей 5–6 років із порушеннями мовлення

чими ([з], [ц]). Обстеження артикуляційного апарату показало неналежну виразність і чіткість рухів, що додатково ускладнює мовленнєву діяльність дітей. Отже, дошкільники цієї групи потребують спеціальної корекційної роботи для вдосконалення звуковимови. Загальний рівень розвитку мовлення залишається

неналежним, що вказує на необхідність систематичних занять, спрямованих на формування правильної звукової культури мовлення. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення експериментальної програми для покращення звукової культури мовлення в дітей старшого дошкільного віку.

Література:

1. Богуш А. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Київ : УЗМН, 1997. 109 с.
2. Болба В. Логопедична скарбничка : матеріали для формування правильної вимови звуків [л] – [л'], [р] – [р'], [ш], [ж], [ч]. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 144 с.
3. Гаврилова Н. Система корекції порушень фонетичного боку мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія» : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. № 27. С. 37–44.
4. Дарда С. Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ : у 2 ч. Ч. 1. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 336 с.
5. Калмикова Л. Формування в дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 384 с.
6. Мілевська О. Діагностичний інструментарій у роботі логопеда : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ІВД, 2009. 50 с.
7. Рібцун Ю. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 284 с.
8. Соботович Є. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії* : збірник наукових праць. Вип. 1. Київ : Актуальна освіта, 2004. С. 7–35.
9. Трофименко Л. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.

References:

1. Bohush, A. (1997). Vytoky movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Origins of speech development in preschool children]. Kyiv: UZMN, 109 p. [in Ukrainian]
2. Bolba, V. (2017). Lohopedychna skarbnychka: materialy dlia formuvannia pravylnoi vymovy zvukiv [l] – [l'], [r] – [r'], [sh], [zh], [ch] [Speech therapy piggy bank: materials for forming the correct pronunciation of sounds]. Ternopil: Mandrivets, 144 p. [in Ukrainian]
3. Havrylova, N. (2014). Systema korektsii porushen fonetychnoho boku movlennia [System for correcting phonetic speech disorders]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova – Scientific journal of the National Polytechnic University named after M.P. Dragomanov*. Seria 19 “Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohohiia”: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: NPU imeni M.P. Dragomanova, № 27, pp. 37–44 [in Ukrainian]
4. Darda, S. (2017). Korektsiini zaniattia z lohopedii v DNZ [Correctional speech therapy classes]. U 2 chastynakh. Chastyna 1. Ternopil: Mandrivets, 336 p. [in Ukrainian]
5. Kalmykova, L. (2016). Formuvannia u ditei starshoho doshkilnoho viku movlennievoi diialnosti: diahnostryko-rozvyvalnyi kompleks [Formation of speech activity in children of senior preschool age]. Navch.-metod. posib. Kyiv: Vydavnychy dim “Slovo”, 384 p. [in Ukrainian]
6. Milevska, O. (2009). Diahnostrychnyi instrumentarii v roboti lohopeda [Diagnostic tools in the work of a speech therapist]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi: IVD, 50 p. [in Ukrainian]
7. Ribtsun, Y. (2013). Korektsiina robota z rozvytku movlennia ditei piatoho roku zhyttia iz fonetyko-fonematychnym nedorozvytkom movlennia [Correctional work on the development of speech in children of the fifth year of life with phonetic-phonematic speech underdevelopment]. Prohramno-metodychnyi kompleks. Kyiv: Kafedra, 284 p. [in Ukrainian]
8. Sobotovych, Y. (2004). Psyholinhvistychna periodyzatsiia movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Psycholinguistic periodization of speech development of preschool children]. *Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii – Theory and practice of modern speech therapy*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1. Kyiv: Aktualna osvita, pp. 7–35 [in Ukrainian]
9. Trofymenko, L. (2013). Korektsiine navchannia z rozvytku movlennia ditei starshoho doshkilnoho viku iz ZNM [Correctional training for the development of speech of older preschool children with general speech underdevelopment]. Prohramno-metodychnyi kompleks, 108 p. [in Ukrainian]